

החינוך בישיבות לאור מאמר הדור

א. תורה שבכתב ותורה שבעל פה

ההבדל היסודי בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, הוא שתורה שבכתב מגיעה אלינו מן השמים ויורדת לארץ, ואילו תורה שבעל פה נובעת מן הארץ. היטיב להגדיר זאת הרב עצמו בפרק הפותח את אורות התורה:

תורה שבכתב אנו מקבלים על ידי הציור היותר עליון ויותר מקיף שבנשמתנו... בתורה שבעל פה אנו יורדים כבר אל החיים. אנו חשים שהננו מקבלים את האורה העליונה בצינור השני שבנשמה, בצינור המתקרב לחיי המעשה... (אורות התורה א, א)

ובהמשך כותב הרב (שם א, ג): "יניקת תורה שבעל פה היא בגניזו מן השמים ובגילוי מהארץ". מכוח עובדה זו אנו יודעים שהתורה שבכתב היא קבועה. היא מגיעה אלינו מן השמים אל הארץ, וגם היא מתגלה בצורות שונות במהלך הדורות, כיוון שהדורות מתחלפים. בתורה שבעל פה שעיקר גילוייה הוא מן הארץ, ודאי שהחידוש הוא הכוח המרכזי.

האיסור לכתוב תורה שבעל פה יש לו מספר טעמים, לעני"ד הטעם העיקרי הוא החשש שמא כוח החידוש ייבלם. דברים כתובים נקבעים ונחקקים, והם עלולים להפוך בקלות לתורה שבכתב. התפיסה האומרת שמאמר הדור שנכתב לפני קרוב ל-100 שנה הוא רלוונטי לתקופתנו בכלליו ובפרטיו היא תפיסה ההופכת את התורה שבעל פה הנובעת מן הארץ לתורה שבכתב. נראה לעני"ד בזהירות שהרב שלל תפיסה זו מכול וכול.

ב. התורה והנשמה

במשנת הרב אנו מוצאים דגש גדול על החיבור בין התורה לבין נשמתו של האדם. פסקאות רבות, בייחוד באורות הקודש, עוסקות בנושא זה. הרב מדגיש שהנשמות של הדורות משתנות. באיגרת תקנ"ה הוא מדבר על דור הגאולה המאופיין בכוח הסגולה מול דורות קודמים שאופיינו בכוח הבחירה. נראה שגם בדור הסגולה קיימות מדרגות שונות, והנשמות שהופיעו בדורו של הרב אינן הנשמות המופיעות בדור שלנו. יש ללמוד מה הן הנשמות של הדור שלנו, ועל פי הלימוד לראות מה מתאים להן מתוך התורה, ולעזור להן לקבל את המזון הרוחני המתאים להן:

ורואים אנו איך הנשמות צומחות, איך החיים באים לידי גילויים. מאוצר של מעלה האורות מופיעים, קווי נוגה, זוהר עליון יורד כחוטי זהב, ממקום החביון מזהיר הוא למרכז המיוחד, שתנאי חיים ותנאי גידול מוכנים להם, ומתחת מתוך ערפל הבהוה מתנוצצים רסיסים מוצלים, נאחזים על ידי תנאי החיים והגידול לעלות לרום היש, ובמרכז ייוועדו יחדיו, והיו לנשמת חיים. כה צף ופורח הוא גן החיים, אשר לכל חי, ולאדם בהדר תפארתו. מה נחמד הוא גן א-להים זה, ההולך ומתבסס, הולך הלוך ומתרומם. (אורות הקודש ב, ש; שמונה קבצים ג, קד)

על פי דברים אלו של הרב קיימת חובה לנסות ולהקשיב לקול הנשמות, מה הן דורשות מן התורה: אשרי כל חוכה, כל מקשיב לקולות הדממה של המיית הנשמות, גם בטרם ייגלמו מהם מלים ואותיות. (אורות הקודש א, קכט; שמונה קבצים ח, ד)

אנו צריכים ללמוד בעיון את מאמר הדור, ובמקביל, להביט נכוחה על תקופתנו ולראות במה תקופתנו דומה לתקופת הרב ובמה חלו שינויים. בהתאם לכך עלינו להעמיק בשאלה כיצד עלינו להתמודד עם שינויים אלו.

ג. דורנו מול מאמר הדור

1. עקרונות מאמר הדור

- א. **מורכבות הדור** - "שובב הוא, פראי הוא אבל גם נעלה ונישא".
- ב. **מחלת הדור היא במחשבה** - "המחלה הנוראה של הדור אין מקומה העיקרי לא בלב, לא ברגש, לא בתאווה והפקרות, לא בידיים פועלות און ולא ברגלים אצות לרעה... אבל יסודה של המחלה הוא המוח - כוח המחשבה".
- ג. **ההבדל בין הדורות הראשונים לאחרונים** - "ועכשיו הכלל נתרומם על חשבונם של האישים הפרטיים".
- ד. **ההשפעה על הדור בדברים גדולים** - "והדברים הנמוכים והפשוטים לבדם, אע"פ שהם מלאי אמת וצדק, לא יספיקו לו... כי אם במה שנדבר עמו מכל נישא ונשגב".
- ה. **כוח הכובש וכוח הישר** - "איננו צריך כל כך להיות בעל מלחמות... כי לא יכבוש את שום כוח מכוחות נפשו... כי אם ייקחם, ישעבדם בחבלי אדם... אל הטוב ואל היושר".
- ו. **תורה כוללת** - "כל הנטיות הטבעיות עומדות הכן בהרחבתן למלא את התפקיד הא-להי הטוב... על כן אין שום כוח נידח, אין שום מחשבה נדכאת".
- ז. **יהדות חו"ל מול יהדות ארץ ישראל** - "היהדות שבחו"ל שאיננה יכולה להיות במילואה וטהרתה... שם בגיא צלמוות אי אפשר לשאוף לחיים מלאים, כי החיים החברתיים והלאומיים, מורעלים ברעל ארץ העמים....".

2. העקרונות הנ"ל בתקופתנו

- א. **מורכבות: דורנו** - מורכב הוא. מצד אחד אנו מוצאים שיקוע גדול בחומריות, חילון והתנתקות מכל ערכי התורה, המאפיין את העולם הפוסט-מודרני. ומאידך קיימת תופעה של חזרה לארון הספרים היהודי, חזרה בתשובה ורצון עז להעמקת העולם הרוחני.
- ב. **מחשבה: דורנו** אינו מאופיין ב"מחלה מחשבתית". נראה שכל התפיסות נמצאות על פני השטח. עולם הדעת ייצר אלפי דפים מודפסים המביעים את מכלול האמונות והדעות. מרוב אמונות ודעות התפיסה היא שהכול לגיטימי. בעידן ה'פוסט', כמעט ואין קיימים גבולות לחופש הדעות, וזו המחלה. קיים חיפוש של דרך חיים שתורד מהעולם המחשבתי ותחדור לפנימיות האדם אל נשמתו, שתמלא אותו. מרוב דיונים עיוניים-מופשטים, האדם מרגיש חסר וריקן. זה החיסרון וזו המחלה.
- ג. **ההבדל שבין הדורות** בא לידי ביטוי בצורה בולטת יותר בדורנו. ההיררכיה של "גדולים" מתפרקת לחלוטין, הן במסגרות הרשמיות והן במסגרות הבלתי רשמיות; אלא שהאדם לעתים מחפש "גדולים" להיתלות בהם, וכשהוא אינו מוצא - קיימות שתי אפשרויות: או שהוא סולל דרך עצמאית משלו או שהוא ממליך עליו "גדולים". הדרך הראשונה יותר שכיחה.
- ד. **צורך לשמוע דברים גדולים:** זה נכון גם בתקופתנו, אלא שהגדלות איננה מחשבתית המקיפה את האדם מבחוץ אלא פנימית ועמוקה, החודרת אל החיים.

ה. ה'ישר' וה'כובש': זה נכון גם בתקופתנו. יסוד ה"חופש" נהיה הרבה יותר מרכזי, וכל ניסיון לכפייה נדחה בשאט-נפש.

ו. תורה כוללת נדרשת גם בתקופתנו שבה האדם עם נטיותיו הטבעיות רוצה להתחבר אל התורה.

ז. ארץ ישראל אינה נתפסת כמקום אידיאלי לחיים חברתיים ולאומיים אלא כמקום שבו היהודי יוכל לממש את אישיותו, דיבורים על התעלות רוחנית בדרך לנבואה. החיים החברתיים והלאומיים אינם נתפסים כמחויבים אל המקום. עם זאת, יכול להתקבל הרעיון שמתוך ההתעלות הפרטית ניתן לייסד חברה בריאה וטובה, וזה ניתן דווקא בארץ ישראל.

3. סיכום ההשוואה בין דורו של הרב לדורנו

סעיף א' לעיל (מורכבות) נכון בעיקרון ולא בפרטים.

סעיף ב' (מחשבה) השתנה.

סעיף ג' (הבדל בין הדורות) נכון גם בדורנו.

סעיף ד' (דברים גדולים) נכון בעיקרון ולא בפרטים.

סעיף ה' (הישר והכובש) נכון גם בדורנו.

סעיף ו' (תורה כוללת) נכון גם בדורנו.

סעיף ז' (ארץ ישראל) נכון בעיקרון ולא בפרטים.

4. מהות השינויים שבהם מתאפיין דורנו

על פי מסורת שהגיעה מהגר"א מווילנה ונמסרה על ידי תלמידיו בספר "קול התור", בשנת ת"ר (1840 למניינם) נפתחו בעולם מעיינות חכמה, הגר"א הראה מקור בספר הזוהר על הפסוק בבראשית (ז, יא):

בשנת שש מאות שנה לחיי נח, בחודש השני, בשבעה עשר יום לחודש, ביום הזה נבקעו כל

מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו.

שש מאות = ת"ר. ובאמת משנה זו ואילך עבר העולם שינוי דרמטי. מעיינות הדעת נפתחו, והחלה המהפכה הטכנולוגית והתעשייתית. מהפכה זו המתרחשת בעולם באופן כללי עוברת גם על עם ישראל. מהפכה זו גורמת למשבר הכפירה הקשה הפוקד את העולם כולו ואת עם ישראל. האמונה שעד אז הייתה טבעית, חלק מן החיים, עוברת לשלב שבו היא מבוקרת על ידי השכל. השכל אינו מצליח להעביר אותה לכלים שבהם הוא משתמש, והתוצאה היא נטישת האמונה. בתקופה זו מתחילים לדבר רבות על הסתירות לכאורה בין דת למדע, המדע תופס את המקום המרכזי באנושות.

בתקופתנו אנו נמצאים כבר בתחילת ההתאוששות של העולם מעֵלָה של הדעת. אנשים רבים מרגישים שעולם הדעת חשוב ומועיל אבל אינו נותן להם מילוי רוחני. עולם הרוח שלהם נשאר דל ולעתים אפילו ריקני. רבים פונים אל המזרח, שאליו עולם הדעת לא הגיע, והחיים בטבעיותם עדיין קיימים שם, כאילו מחוגי השעון לא פעלו על החיים שם. גם בעם ישראל מתחילה התעוררות של חיפוש משמעות לחיים מעבר לשכל. אנו חיים בתקופה שבה עולם הדעת מגיע לשיאו, וממילא מתחילים הסדקים הראשונים להופיע בתוכו.

בתקופה שבה עולם ה'דעת' היה בשיאו, בעולם הכללי הייתה התפתחות טכנולוגית עצומה, המדע לכל רבדיו ומקצועותיו התפתח בצורה בלתי רגילה. אנשים בעלי רגישות מוסרית מפותחת

וביניהם בעיקר יהודים, פנו לרעיונות כלליים שמטרתם "תיקון עולם". חלקם פנו לתיקון עולם ללא קשר לפתרון בעיותיו של עם ישראל, וחלקם הגיעו למסקנה שללא פתרון השאלה היהודית, לא נוכל לפנות לתיקון עולם. וכך "הרעיון הציוני" הפך להיות מנוף לתיקון עולמי כללי. היו שדיברו על כך שהרעיון הסוציאליסטי יכול להופיע רק מתוך הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, יש שדיברו על "ממלכת כוהנים" שתוקם בארץ ישראל ותקבץ סביבה את שאר העם היהודי, ואחר כך תשפיע על העולם כולו. רעיונות אלו גובו בהסברים שכליים, בהתאם לרוח התקופה. ברור שנושאים אלו אינם רציונליים לחלוטין, ובבסיסם עמדו יסודות אמוניים, אבל הם נוסחו בצורה רוטוה בכתב ובעל פה, ששידרה כלפי שכלם של בני האדם. גם בעולם הישיבות פורחת שיטת הלימוד השכלית, שבמרכזה לימוד הגמרא, שיטה המתאימה להלך המחשבה המודרנית, היורדת להבין את שורשי הסברות של הסוגיות. צורת לימודם של האחרונים אינה דומה לשיטת הלימוד של הראשונים. ההבנות הכלליות של הסברות המרכזיות בסוגיות בנויות על צורת מחשבה מודרנית, העוסקת יותר בכללים מאשר בבירור הפרטים.

כיום המציאות היא שרבים מחפשים משמעות עמוקה יותר לחייהם. והדבר בא לידי ביטוי בקושי גדול בלימוד הגמרא, שלענ"ד אינו נובע מחוסר יכולת אלא מחוסר הבנת החשיבות, הגורם לחוסר מוטיבציה, בייחוד כשמדובר על לימוד האמור לקדם את הלומד מבחינה רוחנית, והרבה פעמים התלמיד אינו חש בכך. מעטים הם המלמדים היכולים להראות לתלמיד כיצד הלימוד השכלתני המעמיק מקדם אותו מבחינה רוחנית. במקביל לא קיימת מערכת לימודים המשלימה את הלימוד השכלתני ועוסקת בתיקון פנימי של האדם, בנושא המידות, בתפילה, בעבודת ה' שלו ועוד. אילו הייתה מערכת כזו יתכן שלימוד הגמרא בתור רכיב מרכזי אבל לא בלעדי, היה מתקבל ברצון, ואפילו היה מובן עד כמה הוא חשוב לבניין האישי של תלמיד חכם.

מציאות זו גורמת ל"מבקשי ה'", שרבים יש כאלה, לחפש שיטות רוחניות עצמאיות שלעתים נראות משונות, או במקביל לאחרים להתיימשך, שהרי אם הישיבות מציגות תפיסת עולם שכלית חד-משמעית, שהאדם אינו משתכנע תמיד שהיא הנותנת את ההסבר המלא לפשרם של החיים הפרטיים והציבוריים, הוא פונה לעולם שכלתני כללי, המושפע רבות מהתרבות המערבית שהרי גם היא שמה את השכל האנושי במרכז.

ד. הצעה לפיתרון

הפיתרון למציאות זו הוא שינוי הדגשים בעולם הישיבות הארץ ישראל. ברור שבמרכז המערכת הלימודית חייבים להשאיר את לימוד הגמרא בעיון, שהרי בו נמצא עיקר תורה שבעל פה, ועל ידי לימוד הגמרא ניתן לקנות צורת הסתכלות על המציאות על פי הדרך שסללו לנו חז"ל. במקביל צריך ליצור מערכות לימוד בתחומים נוספים, בייחוד בתורה הפנימית, וגם כאן לשים דגש על תורת הנפש. אם נעסוק רק במבנה העולמות ניצור עוד מערכת לימודים מנותקת מנפשו של האדם. בנוסף לכך יש לעבוד על התפילה שתהיה עמוקה, לשלב בה ניגון ושירה, שתהיה בבחינת "עבודה שבלב" ממש. יש לעודד יצירה בתחום השירה והספרות. רצוי לערוך התכנסויות שבהן אנשים יפתחו את סגור ליבם, ויעלו בעיות רוחניות הנוגעות אליהם ואל החברה בכללותה. הרב נגע בתחומים אלו, וברור לי שאילו היה כותב היום את "מאמר הדור", היה מתייחס לנקודות אלו.

הרב ראה את עיקר תהליך התשובה הרוחנית בעיסוק בתורת הרזים, אבל הדגיש שעיסוק זה

צריך לבוא מתוך "בינת הלב", חיבור לנפשו של האדם.

ים התשובה הגדול בהמון גליו, הוא רק אותו השטף, הבא מתוך בינת הלב של חירות עולם, ההולכת ומאירה מתוך חרכי רזי עולם, אשר בסודות התורה וחכמת הרזים וכל ההופעה הרוחנית וכל אוצר השירה וההגיון אשר במאור התורה. אל אורה זו מייחל ישראל, ובאור גדול זה יראה אור גאולה, ופדות עולמים, "שובו אלי ואשובה אליכם".

(אורות, אורות התחייה סח)

האם עולם הישיבות אינו צריך לעבור תהליך של תשובה?

לא ניתן לדבר על תשובת הדור ללא פתיחות לכיוון רזי התורה, הופעות רוחניות, אוצר שירה והיגיון.

הרב מדבר על כך שהחכמה הפנימית, מטרתה פיתוח כוח הנשמה הפרטית. המעבר מעולם הידעתי לעולם היחיים, טומן בחובו מעבר מקבלה מגורמי חוץ כמו רבנים וספרים ליצירה פנימית. אנו עדים לכך שתלמידים רבים מקשיבים לשיעורים, אבל אינם יוצאים מגדרם גם אם השיעור הועבר טוב, וגם אם היו בו חידושים. שיעורים שבהם קיימת הזרמה נפשית של המלמד לתלמידו, והתלמיד חש את השפעתה עליו - מרשימים אותו.

גם תופעה זו מתוארת במשנת הרב:

מגמתה של חכמת הרזים, לכל מהלכה, היא פיתוח כוח הנשמה, עד כדי עמידה על כוחה הפנימי, לשאוב ממקורה, בלי שום הצטרפות של התלמודות אמצעית.

והופעה זו מביאה את כל ההויה כולה להכיר את עצמה. ומתוך ההכרה העצמית הפנימית נמשך שפע החיים, באיחוד השכל והרצון, באין הפסקה של גבולים ושל פרטים. שלילת ההשפעה הזרה על כל מה שנכנס בנשמה אחת מהשפעת חברתה - אף על פי שמועיל לה הדבר מאיזה צד... - הוא עם זה מזיק לה גם כן, במה שהוא מערב יסוד זר במהותה. ואין העולם משתלם כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה. "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ד', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם". (אורות הקודש א, צו)

ועוד שם:

המהלך השולל את ההשפעות הזרות, לגבי כל פרט, אף על פי שנראהו בצורה הורסת, היא הסתירה המביאה לידי הבנין היותר קיים ויותר משוכלל. והוא המבוא היחידי לחיי העולם הבא. "יריון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם". 'עדנך' אין כתיב כאן, אלא 'עדניך'. מלמד שכל צדיק וצדיק יש לו עדן בפני עצמו.

במאמר הדור הרב מדבר על כך שצריך להראות לדור את הדרך, ואילו כיום הגיע השלב שבו צריך להקשיב להכרות הפנימיות של הדור, ולתת להן מקום. מבחינה מסוימת נראה לי שזה יסוד גילוי תורה שבעל פה. וכך כותב הרב באורות הקודש (שם):

צריך להסביר עליו הלימוד של רזי תורה, עם הדרישה לכבד את ההכרות הפנימיות של האדם, שהוא יסודו של עולם. וכל הנפילה, שהעולם המתעלה בתרבותו החיצונה נופל הוא בערכו הפנימי, באה היא ממידה זו, שכל מה שהערך החיצון של התרבות הוא מתקדם, העין תופסת יותר את ההכרה החיצונה, ומוסיפה לזלזל בהכרה הפנימית, ומתוך כך ערכו האמיתי של האדם פוחת ויורד.

וגאולת העולם תלויה היא ברוממותן של ההכרות הפנימיות, שהן באות ומאירות על ידי העסק הכביר במעמקה, שהוא עצמו העסק הנלבב ברזי תורה, בקדושה ובטהרה, בעונה ואומץ רוח.

* * *

לסיכום נראה לומר, שעיקר חידושו של מאמר הדור הוא ההכוונה להתבונן על הדור, ומתוך כך לחשוב כיצד להתייחס אליו. וכיוון שדורנו אינו דורו של הרב, ניתן ללמוד ממאמר זה את הדברים שעדיין שייכים לדורנו, אבל צריך לשים לב לשינויים שעברו במשך השנים, ולתת עליהם את הדעת, על מנת שנוכל לתקשר עם הדור בכלל ועם תלמידינו בפרט. קיים חשש גדול מתורה שאינה יכולה לדבר אל אנשי הדור, כפי שהרב התריע בהרבה מקומות מכתביו.

